

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ:
«СЬОГОДНІ ВВЕЧЕРІ
Я ВІДПОВІДАЮ ЗА ВСЕ НЕБО»

Ганна Улюра

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ був майстром карткових фокусів і завжди носив із собою в кишені колоду карт. Найчастіше то був фокус, коли хтось загадував карту, торкаючись її в колоді, і після маніпуляції з колодою саме та загадана карта з'являлася десь під тарелем на столі. Сент-Екзюпері завжди був дуже зосередженим, він оголював до плечей міцні повнуваті руки і брався тасувати колоду. Зображав при тому таку пронизливу зосередженість, наче читав думки візаві. «Я — пан свого церемоніалу», — доповідав наприкінці, коли хтось вимагав відкрити секрет фокуса.

Втомлені приятелі, бувало, задумували й помсту у відповідь. Андре Шамсон, один із друзів письменника, згодом він стане генеральним директором Французького архіву, на одній з вечірок дивився на фокуси Екзюпері. І раптом перервав один із них вигуком: «Ага, я зрозумів, я все зрозумів!». Антуан знічев'я простягнув йому свою колоду — він розізлився і засмутився. Шамсон у відповідь зареготав, що просто хотів розіграти вразливого ілюзіоніста. Всі повернулися до десерту.

Майстер ілюзії: він, здається, був надто чутливим як на людину, яка має справу із сотвореною нею самою реальністю.

* * *

Не раз, не два в коментарях до його прози можна побачити зауваження пильних читачів: «Планета людей» має пливку структуру, це щось середнє між фізіологічним нарисом і філософським романом, кожен з восьми розділів роману можна вийняти із загального поля, відчитати детально і повернути назад — і ніхто не помітить тимчасової відсутності... Ой. Вони, і правда, вірять у те, що розгадали фокуси Екзюпері та тягнуть щосили з його рук колоду магічних карт?

«Планета людей» — назва складна й об'ємна: вона насамперед стосується приналежності — те, що притягує тебе до землі, і є тим, що робить тебе людиною. Перше слово роману — Земля / Планета: «Земля краще за всі книги допомагає нам збагнути самих себе». Останнє слово у творі — Людина: «І тільки Дух, торкнувшись глею, творить з нього Людину». Перше й останнє слово роману збираються в назву твору: Планета Людей. Ємка і, може, трішки неповоротка абсолютна метафора в назві цього дефрагментованого, як то кажуть розумники, роману є монтажем-склеюкою першого й останнього слова: початку, де була Земля, і кінця, де постає Людина.

Леон Верт, близький друг Екзюпері, — це про нього написаний «Лист до заручника» і йому присвячений «Маленький Принц», — згадував, як він, було, довго і наполегливо просив письменника прибрати останнє речення з «Планети людей», воно здавалося йому риторичним і надто вже сповненим релігійного апломбу. Передцією фінальною фразою оповідач «Планети людей» міркує, скільки людей не розвинули свої завдатки, скільки нас призвичаїлося жити неспроможними, у скількох

бідних малюках помер Моцарт. Верт пропонував на цьому роман і завершити.

Образ маленького Моцарта у фіналі книжки можна (і треба) співвідносити з образом старого чиновника на самому початку роману, цю риму виводить сам Екзюпері.

1926 року оповідач починає працювати на авіакомпанію «Латекоер», яка щойно налагодила сполучення між Тулузою і Дакаром, він тут здружився зі славним уже Гійоме і може на власні очі бачити легенд цивільної авіації. В автобусі, що везе юного пілота на аеродром, де той здійснить свій перший політ, поруч сидять такі самі пілоти, аж от автобус зупиняється, щоби підібрати старшого чиновника — писаря чи інспектора. І раптом усі сонні пасажири стали скидатися на чиновників. І тільки пильне око могло зауважити, як у пілотах поволі зароджувався той, хто відповідатиме не за папірці на столі, а за саме небо. Старі чиновники поруч не знали такого голоду, що його міг вгамувати тільки політ.

Десяток років по тому оповідач подорожує потягом Францією і на одному з нічних перонів бачить робітників, яких висилають назад до Польщі. Сотні робітників-поляків заповнили вагони третього класу, сплять навіть у коридорах, йому доводиться просто переступати через них. От мати годувала немовля і так і заснула від втоми, схожа на шматок неоформленої глини. А от примостився біля батьків хлопчик і спить. Він зауважує, наскільки в нього красиве й одухотворене обличчя, він бачить у малюку юного генія, який приречений згнити десь по кафешантанах.

(А вам не здається дивним, до речі, що у книжці, де описують політ на літаку, де літак власне є головним образом-

інструментом, дія починається в автобусі, а закінчується сценою в потягу?)

Люди, які не спромоглися прокинутися, яким не допомогли пробудитися, — так він назве і того хлопчика-модарта, і того старого чиновника. Ця історія не про співчуття, і оповідач «Планети людей» цього свідомий: ті люди не відають, що втрачають, а отже, не страждають. Це історія про приналежність: вони, ті не пробуджені, не є частиною Планети Людей, і хтось, хто є людиною, відчуває їхню відсутність.

Леон Верт наполягав, що той ненароджений Модарт, той неспроможний геній мав стати кодом, високим фіналом «Планети людей». Вони пили вино і сперечалися всю ніч. Екзюпері перед прощанням погодився і пообіцяв прибрати те речення. І звісно ж не прибрав. Верт через це драгувався навіть тоді, коли Сент-Екзюпері вже не стало. Леон Верт драгувався, бо збагнув: друг нічого не збирався міняти і всю ніч суперечки грався в ілюзію, буцімто піддаючись на вмовляння змінити давно визначений фінал роману.

Все ще вірите, що «Планету людей» можна розідрати безболісно на вісім нарисів? Цей пливкий на перший погляд текст пов'язаний так міцно — на рівні сенсів, образів і навіть слів. Але цього можна, виявляється, не помітити навіть упритул. Екзюпері любив фокуси, що тут ще скажеш. І коли його маніпуляції не розуміють (а часто не розуміють, Екзюпері не мав звички бути простим і доступним), то письменнику і його героям вигадують хибну мотивацію.

Про один із фокусів Екзюпері розказала, тепер розкажу про одну зі спроб викрити його ілюзію.

* * *

«Нічний політ» максимально буквально розкриває свою назву. Дія роману триває менше ніж добу, власне, ту саму ніч. Екзюпері описує тут процес впровадження нічних польотів у цивільній авіації і ризики такої практики. «Перемога... поразка... Ці слова позбавлені всякого глузду». Плануєш політ, виконуєш завдання, контролюєш політ, аналізуєш помилки, плануєш політ. Процес і є метою, мета і є мотивацією. 1930 року Екзюпері закінчив роман, писав він його в Буенос-Айресі. Наступного року книжка вийшла у видавництві «Галімар». 1931-го «Нічний політ» отримав дуже престижну премію Femina, роман став хітовим, і по ньому вирішили знімати кіно. До того ж 1932 року Сент-Екзюпері переживає свою першу велику авіатрофу і дивом рятується разом зі своїм гідропланом у бухті Сан-Рафаель: це привертає увагу — часом істеричну — до роману про загибель пілота. Кіно бути. 1933 року Кларенс Браун продемонстрував публіці свій «Нічний політ», де в ролі пілота Фаб'єна та його дружини знялися актори першого ряду Кларк Гейбл і Гелен Гейс, а виробництвом займалася «Юнайтед артїстс» (усі зірки стали в ряд). Кіно також мало стати хітовим — більшу його частину подають дивовижні краєвиди: гори й океан зняті з повітря.

Екзюпері недовго і невдало працював як сценарист: був автором сценарію «Анни-Марії» та «Ігоря» (кіно про російського революціонера). Успіху в цій галузі Сент-Екзюпері не досяг. Він скаржився другові в листах, що кіно — колективне мистецтво — виснажує його, в постійних пошуках компромісів він губить себе, намагаючись синхронізуватися з вимогами співавторів. 1936 року французи екранізували і перший роман Екзюпері «Південний

поштовий» (режисер П'єр Бійон), письменник долучився як консультант і навіть мав епізодичну роль у тому кіно. Екзюпері ще кілька років розказував, що мріє поставити кіно самостійно, але потім ці розмови згасли. Перші свої сценарії Екзюпері починає писати в той рік, коли екранізують «Нічний політ». Це явно був компенсаторний механізм, щось у тому колективному кіно «зіпсувало» його індивідуальний роман.

Кіно «Нічний політ» дуже точно, часом дослівно відтворює роман, але має одне сюжетне відхилення. В Буенос-Айресі триває пошесть поліомієліту: кіно починається із показу затишного будиночка, з якого виносять маленький гроб. По сусідству з дитиною, яка померла, є хлопчик, який щойно заразився. Стривожена мати намагається заспокоїти не по роках розвинуте маля, а батько — знайти вакцину. Вакцина є у віддаленій лікарні, але до міста її треба доставити поштовим літаком, і на все є менш як доба, інакше дитина помре. Все кіно ми певні, що вакцину везе літак Фаб'єна, чий рейс завершити не вдалося, а отже, гине не лише екіпаж літака, а й та геніальна маленька людина. Але виявляється, що вакцину доставляє інший літак, керований пілотом Пельреном, який спочатку не згоджується летіти через грозу, але потім, присоромлений і оштрафований власником компанії, долає свій страх і доставляє ліки. Кіношники придумали хлопчика, який вижив, і, може бути, в ньому не помер Моцарт.

Вони зробили з «Нічним польотом» те, що Верт радив письменнику зробити з «Планетою людей»: зняли висловлювання, яке здавалося абстрактним, і замінили на зрозумілу просту історію. Екзюпері міркує не про порятунок життя однієї дитини чи пожертву життям одного

дорослого, йому важить саме життя. «Для Духа важать не самі речі, а смисли, що їх поєднують» (я цитую «Цитадель», роман Екзюпері, опублікований посмертно). Повідомлення Екзюпері: якщо мета — завжди в Іншому, то життя не має мети. Не взяти вудку, побудувати човен і забезпечити себе роботою та їжею до кінця життя, — ні, натомість «пробудити в людях прагнути моря» (знову підглядаю в «Цитадель», Екзюпері дуже суворо редагував свої твори, «Цитадель» відредагувати не встиг, тож вона стає таким собі мимовільним ключем до його інших творів). У кожному романі, в кожному есе Екзюпері його героїв мотивують не потреби, а прагнення. Кожна людина відповідальна за спасіння Людини, а Людина — це спільна міра народів. Акт творіння не має причини, Дух із глею створює Людину не тому, що духу потрібна компанія моцартів і хлопчиків, що подолали поліомієліт (по-розумному це зветься антителеологією).

Тоді, в 1930-х, кіно було таким же успішним, як і роман. Але забулося навдивовижу швидко навіть у колі знавців. Ну бо ніхто не любить тих, хто після виступу фокусника довго розказує, де ховався білий кролик перед тим, як його витягнули з циліндра мага.

І це лише два мікросюжети, які злегка привідкривають нам фокуси Екзюпері.

У записниках Екзюпері (він усе життя писав нотатки і щоденники, які й досі опрацьовують і оприлюднюють) є один фрагмент, дуже нетиповий щодо емоційного малюнку. Письменник — спокійний і навіть холодний у своїх реакціях на вимоги читачів — лютиться. Йому закинули (знову!) нечіткість композиції в його прозі, і він